

SPORDIORGANISATSIOON JA -KORRALDUS

Joe Noormets, Terviseteaduste ja Spordi Instituut, Tallinna Ülikool

2.5 Lapsed ja võistlussport

Väärtused ja hinnangud juhivad seda, mida nähakse spordis hea või halvana, normaalse või ebanormaalsena. Teisisõnu määravad need selle, mis on spordis oluline, ja seda eriti lastespordis. Last ei või juhendada ilma tegevuse lähtekohtade, eeltingimuste ja piiride üle mõtisklemiseta. Kui soovitakse ühel või teisel viisil muuta inimest, mida spordis ju tehakse, on vaja põhiküsimused endale enne selgeks teha. Selge on see, et spordis peame arutlema nende põhivalikute üle, mis puudutavad inimeste subjektiivset maailmapilti. Spordiorganisatsioonides on viimane aeg esitada endile küsimusi: Mis on spordi tähendus? Millist inimest me spordis loome? Mida me pakume lastele? Milline inimkäsitlus valitseb lastespordis? Millest me oma käitumisel lähtume?

MÄNG JA VÕISTLUS

On hämmastav, mida paljud lapsed peavad organiseeritud sporditegevustes osalemise kestel läbi elama. Loomulikult on spordis palju siiraid ja pühendunud täiskasvanuid, kes tegutsevad laste parimate huvide nimel. Samas leidub täiskasvanuid, kelle tegevused või tegematajätmised on kaasa toonud üha suurema lastearvu, kes ei tunne end elus hästi, kuna nad on läbi elanud negatiivseid spordikogemusi. Tagajärjed võivad olla aga kohutavad.

Enamus probleeme tekivad seetõttu, et täiskasvanud ei oska vaadata sportimist lapse silme läbi. Üheks peamiseks põhjuseks on see, et paljud spordis tegutsevad täiskasvanud on valesti aru saanud mängu tervikolemusest. Neile näib mäng olevat üsna lihtne asi, kuid millegipärast aetakse see "lihtne mänguakt" segamini võistlusega. Mäng on üks loomulikuid tegevusi lapse elus, mis pakub lapsele võimaluse õppida iseseisvust, kujundada enesehinnangut ja väljendada oma võimeid. Kuid täiskasvanud võivad lapse sellest olulisest võimalusest vägivaldselt ilma jätta, kui nad unustavad selle lihtsa tõe, et lapsed on lihtsalt lapsed.

Täiskasvanutena on meil väga oluline mõista olulist erinevust mängu ja võistluse vahel. Seda erinevust mõistmata on suur oht avaldada sportimisel lastele liigset survet, purustades seeläbi nende enesekindluse ja kahjustades nende enesehinnangut. Samuti eemalduetakse laste spordi tähtsaimast eesmärgist - liikumisrõõmust.

Mäng

Mäng haarab endasse peaaegu kõike seda millega kaasneb lõbu. Mäng on see, mis pakub vaimset ja kehalist meelelahutust koos naudinguga, lõõgastuse ja pingevaba õhkkonnaga. Kuid mida tähendab mäng iga üksiku lapse jaoks? Seda ei tea täiskasvanuist meist keegi, kuna laste jaoks, kes arenevad füüsiliselt, emotsionaalselt, vaimselt ja sotsiaalselt, on mängu mõiste sama erinev kui nad on ise. Mõnede laste jaoks on mäng koos sõpradega väljas olemine, samas kui teiste jaoks võib toas pildi joonistamine samuti olla mäng.

Enamuse lastele meeldib mängu- või spordiväljakul joosta, hüpata ja ronida, kas siis teistega koos või üksinda. Kas me kujutaksime endile ette, et lapsed kasvaksid üles ilma selliste kogemusteta? Muidugi mõista mitte. Hoolitsevate vanematena ja täiskasvanutena näeme me

sellise inimtegevuse, mida me kutsume mänguks, tähtsust ja ergutame igati lapsi selles osalema.

Tänapäeval usuvad paljud täiskasvanud, et kui lapsed on kaasatud organiseeritud sporditegevustega, siis nad on kaasatud ka mängulisse tegevusse. Kuid sageli ei ole see nii. Organiseeritud sporditegevustes, on lihtsalt võetud mäng, asetatud see organiseeritud vormi ja lisatud sellele tegurid, nagu oskuste õppimine ja distsipliin. Kuid nii tehes muudetakse mängu põhiolulist: see ei ole enam lihtsalt mäng vaid nüüd on see võistlus.

Võistlus

Võistlus on võitlus, milles osalejad püüdlevad sama eesmärgi poole. Võistlus laste spordis sisaldab ühe võistkonna või indiviidi võitlust teisega. Koos võistlusega tulevad reeglid, korraldused, punkti- ja edetabelid ning meistrivõistlused. See võib olla kas meeldiv või ebameeldiv, ning selles ongi probleem. Kui võistlus domineerib kõigi spordi positiivsete tegurite üle, siis paljude laste jaoks on algupärased mängu eesmärgid spordis kadunud.

Kas siis võistlus oma olemusega hävitab mängu? Vastuseks saab siin olla "ei" juhul, kui võistlust viivad läbi need, kes mõistavad mängu tõelist tähendust. Kahjuks unustavad aga paljud täiskasvanud selle, et võistlused lastele peavad eelkõige olema meeldivad, köitvad ja lõbusad. Samuti tuleb silmas pidada seda, et võistlus on justkui kaheteraline mõõk. Võistlus võib osade laste mängulisust tõsta ja teiste laste oma hävitada.

Võistluse võitmine on osalejale maksimaalne emotsionaalne vabanemine. See on suurepärane tunne, mis "paitab" enesetunnet ja täidab võitja uhkustunnet. Spordis tegutsejatena peame me lastele, lapsevanematele, treeneritele ja spordijuhtidele õpetama ja sisendama, et tähtis pole see kas me võidame vaid kuidas me võidame; me peame näitama üles põlgust ja mitte heaks kiitma spordis esinevat pettust, toorust, hirmu ja vägivalda. Need on tegurid, mis hävitavad ausa võistluse.

Vaid võistlus, mis sisendab ausa mängu ja eetilisi väärtusi, võib aidata kujundada lastel iseloomuomadusi, mis kestavad kogu elu.

MILLINE ON VÕISTLUSE KOHT LASTE SPORDIS?

Praktiliselt kõik lapsed armastavad võistelda. Kuid püüdlus peab laste puhul olema suunatud esmalt ja peamiselt võistlusele, kui ühele motiveerivale tegurile spordis, ja mitte võistlusele, kui eesmärgile iseendas. See tähendab, et võistlused peaksid olema korraldatud nii, et igaüks, kes soovib, saaks võimaluse osaleda. Spordivõistlused lastele peaks seega kaasa aitama sportimise ja uute oskuste õppimise soovi tekkimisele ning pakkuma lastele suurel hulgal positiivseid liikumiskogemusi. See ei tähenda loobumist sihi seadmisest, tulemuste või võistlusspordile omasest võidu taotlemisest. Küsimus on pigem teise tee valimisest: lapse vabadusest, vastutusest, eneseleidmisest.

Laste huvid ja soovid on võistlusspordis sageli sekundaarsed ja peavad taanduma vanemate, treenerite või institutsioonide taotluste ees. Üha sagedamini kohtame seda, et võimukad vanemad ja treenerid kaotavad spordis või teistes tegevustes edu otsingul silmist lapse – laps on vaid täiskasvanute fantaasiade väljaelamise vahend. Keskendutakse liigselt lapse võimele sooritada teatavaid tegevusi, eriti spordis, selle asemel, et väärtustada lapse loomuse ja arengu kõiki aspekte. Kuigi ka vanemale toob lapse edu ja võit rõõmu, ei tohi me kaotada silmist tervikut: lapse tegevused on siiski mõeldud lastele, mitte meile täiskasvanutele. Täiskasvanutena peaksime endilt küsima: Kas meie lapsed osalevad sporditreeningul ainult selleks, et meie vanemad tahame teda osalevat? Kas sundus treenida tasemel, mis on meelikõitev vanematele ja treeneritele, hävitab lapse liikumisrõõmu?

Laste endi vajadusi alahinnatakse ning eiratakse neid, kes on väiksemate oskustega, kehvema füüsisega või keda ei köida võistlussuunaline sport. Väljalangevust organiseeritud spordist vaadeldakse valdavalt institutsioonide, mitte lapse endi huvide seisukohalt. Sporditreenereid, -ametnikke ega -teadlasi ei näi rahuldavat spordis toimuv loomulik valik, kus harrastatava spordiala valik sõltub ümbruse poolt pakutavate ajendite ja valikute ning teisalt lapse endi huvide ja soovide kaudu. Ikka soovitakse otsida bioloogilisi määranguid inimesest, lapse soov peab taanduma otstarbekuse ja ressursside kokkuhoiu ees.¹

Paljud probleemid tulenevadki suures osas sellest, et lastele suunatud sportlikes tegevustes valitseb tugevalt saavutustele ja võidule orienteeritus: lastele seatakse suuri ootusi, rõhutatakse tugeva võistluse loomulikkuse müüti, ihaletakse sporditähti ja luuakse pilte kõva treeninguga saavutatavast rahvusvahelisest sportlikust edust ja edust elus üldse. Võimutseb mõttelaad, kus ideaalse inimesena olemine tähendab vaid võitjaks olemist. Ole võitja, mitte kaotaja! Võidule, tippu! Selliseid sõnumeid on täis ajalehed, reklaamid ja TV-saated, mis kõik ülistavad vaid saavutusi. Tuleb lõpuks ometi aru saada, et elu ei saa kohata tõeliselt, kui kogu aeg peab teistest üle olema, teisi alla suruma või kedagi võitma ning mõtlema, kas lapse ja sportlasena on mul võitja omadused.

Kas saavutustele keskenduv lastesport on siis lapse isiksuse hukutamine? Võib öelda et on, kuna inimene ei saa olla autentne, kui tal ei ole võimalust vabalt kogeda oma tähelepanekuid, tundeid ja vajadusi. J. S. Mill on väitnud, et "Inimloomus ei ole mudeli järgi ehitatav masinavärk, mis pannakse tegema täpselt talle ettenähtud tööd, vaid puu, millel on tarvis kasvada ja areneda igas suunas kooskõlas sisemiste tungidega, mis temast elusa olevuse teevad".² Kui lastesport muundub sel viisil, et sellest kujuneb vaid sobitumine treenerite poolt seatud mudelisse ning alistumine ja soovimatu kohanemine saavutusele orienteeritud väliste nõuetega, siis see "suleb" lapse, kui elava inimese. Sportimisest saab sel juhul vaid sõnakuulelikkuse katse - lapsi sunnitakse pidama oma tunneteks seda, mida vanemad, treener, spordiorganisatsioon, teadusinstituudid, meedia ja ühiskondlikud normid pakuvad ning eeldavad neid tundvat. Lastele jääb üle vaid olla oma elu kõrvaltvaataja.

Nagu näha, tõstatab võistlusspordis osalevate laste kohtlemine küsimusi, mis nõuavad moraalset põhjendamist. Võttes arvesse, et suur enamus suhetest "lapssportlaste" ja nende vanemate ja/või treenerite vahel on sageli viimaste poolt kontrollitav ja valitsetav, nõuavad need situatsioonid paratamatult moraalset õigustust. Üllataval kombel on nende suhete olemus pärvinud Eesti spordis vähest tähelepanu.

Enamik ühiskondi aktsepteerib, et lapsed vajavad tingimata vanemlikku juhatust, kuna neid tuleb "hoida neile endile ohtlikust tegevusest ja kaitsta väliste kahjustuste eest"³. Raskus seisneb siin vaid ulatuse määramises, mil määral see juhatust on vabandatuks. Vanemlikkuse õigustamiseks pole raske argumente leida, kuna lapsed on täiskasvanutest kaitsetumad mitmel moel: nende eluplaanid on vormumata ja teadvustamata, nad ei pruugi olla võimelised tegema otsuseid nende parimates huvides, nad on kergesti haavatavad, ja neid oletatakse olevat ebapädevad. Seega, kuigi vanemlikkuse samme ei tohiks lugeda tingimata iseenesest headeks, on need õigustatavad, kui need on heatahtlik reageering vilumatusest, mõistmatusest või teadmatuses põhjustatud eksimustele või kui need aitavad kahju ära hoida.

¹ Sellise suhtumise ilmekaks näiteks on Loko, J. Noorsportlaste valimine. Tartu Ülikool, Tartu, 1999.

² Mill, J.S. Vabadusest. Hortus Litterarum, 1996, lk 125.

³ Mill, J.S. 1996, lk 44.

Kultgen⁴ on väitnud, et vanemlikkus ei ole mitte ainult õigustatud, vaid on tegelikult moraalse elu oluline element. Kultgen peab vanemlikkuse all seejuures silmas seda, mis on otseselt seotud ja kaasneb hoolega, mida vanem omab tema hoole saaja suhtes. Iga vähegi põhjalikum teise inimese aitamine eeldab seega kõigepealt temast hoolimist. Hool peab olema kõikide inimest puudutavate tegevuste lähtekoht. Seejuures tuleb arvestada, et hoolitsus (*Fürsorge*) teiste vastu võib olla a) mittepäriline: teistele "sissetungimine", võttes neilt enda peale nende oma võimalikkuste eest muretsemise või b) päriline: teiste vabastamine nende võimalikkusteks.⁵ Ainult päriline hoolitsus on vanemlikkuse puhul aktsepteeritav. Seega juhtnöörid, mida tahta ette panna vanematele ja treeneritele, peavad olema seotud nii, et nende hoolitsus "lapssportlaste" eest oleks aupaklik, tasakaalustatud, moraalset õigustatud ja aitaks lapsel kasutada oma võimalikkusi elus ja spordis.

EETILISED JUHISED TÖÖKS LASTEGA

Me elame ajal, kus traditsiooniliste väärtuste säilimist ei saa pidada enam enesestmõistetavaks. Traditsioonilised väärtused kärisevad õmblustest. Seni, kuni me pole mõistnud spordis prevaleeriva inimkäsituse vildakust, vajame vähemalt "meeldetuletajaid" (raamatuid, ajalehe artikleid, konverentse jne) säilitamiseks meie teadlikkust peamistest inimväärtustest.

Otsides vastuseid küsimustele "Kuidas ma peaksin käituma?" või "Mida ma peaksin tegema?" toetuvad spordis toimetavad inimesed üldjuhul oma kogemusele või parimal juhul vastavale ettevalmistusele, mida nad on kutset omandades saanud. Tavapärastes situatsioonides ehk sellest ka piisab, kuid nendes olukordades, kus tegevus võib kaasa tuua kahju kellelegi, on vaja järgida lisaks oma intuitsioonile ka üldaktsepteeritud tõekspidamisi ja kokkuleppeid. Selline olukord võib eriti kergelt ette tulla võistlusspordis lapse ja täiskasvanu vahel. Kui täiskasvanutel ei ole abiks võtta "hea käitumise juhiseid", siis otsustab ta ise, mida teha. Kahjuks lähtutakse sel juhul õige ja vale, hea ja halva käitumise üle otsustamisel sageli täiskasvanu vaatenurgast lähtudes ja/ või enesest lähtuval huvil.

Muidugi ei saa üheltki juhendilt oodata, et see motiveeriks halvasti käituvat inimest käituma hästi, ega seda, et see asendaks inimese püüdlust hea iseloomu või moraalselt mõtiskleva tegevuse poole. Sellised juhendid peaksid pigem aitama kaasa laste positiivsete kogemuste hankimisele spordis, abistama lastega töötavaid inimesi teha eetilisi otsuseid ja pakkuma neile aluse heaks käitumiseks. Samuti annavad need võimaluse instrueerida algajat sporditöötajat kutsega kaasnevast vastutusest, toimida justkui meeldetuletajana kogenud töötajatele ja olla vahendiks, mis aitab võtta tarvitusele ettevaatusabinõud nende suhtes, kes usuvad, et eetilisus käitumises on suhteline, isikliku maitse küsimus või vaba valiku eelistus.

Juhised lapsevanemale

1. Ära sunni last osalema spordis, kui ta seda ei soovi.
2. Pea meeles, et lapsed seovad end organiseeritud sportimisega enda, mitte sinu, naudinguks.
3. Julgusta oma last mängima alati reeglite järgi.
4. Õpeta oma last, et aus pingutus on sama tähtis kui võit, et iga tulemusega nõustutaks ilma liigse peatumiseta.

⁴ Kultgen, J.H. *Autonomy and Intervention: Parentalism in the Caring Life*. Oxford University Press, 1995.

⁵ Heidegger, M. *Being and Time*. New York: Harper and Row Press, 1962.

5. Muuda kaotus võiduks, aidates oma last pöörata suuremat tähelepanu oskuste täiustumisele ja sportlaslikkusele. Ära kunagi naeruväärista ega karju lapse peale, isegi siis mitte, kui ta teeb mõne vea või kaotab võistluse.
6. Pea meeles, et lapsed õpivad paremini eeskuju najal. Kiida vastasvõistkonna või teiste laste head mängu või võistlemist.
7. Ära sea avalikult kunagi kohtuniku otsuseid ja ausust kahtluse alla.
8. Toeta kõiki püüdlusi, mis aitavad kõrvaldada verbaalset ja füüsilist väärkohtlemist laste spordist.
9. Nõua, et last juhendaks selleks ettevalmistuse saanud täiskasvanu.
10. Tunnusta vabatahtlike juhendajate ja treenerite väärtust ja tähtsust. Nad annavad oma aja ja ressursid, et pakkuda sportimisvõimalusi sinu lapsele.

Treener peab arvestama, et lapsel on:

1. Õigus osaleda sõltumata nahavärvist, usutunnistusest või võimetest.
2. Õigus osaleda arengutasemele kohasel tasandil.
3. Õigus omada kvalifitseeritud täiskasvanute juhendamist.
4. Õigus osaleda turvalises ja tervislikus keskkonnas.
5. Õigus võrdselt osaleda oma võistkonna juhtimises ja otsustusprotsessis.
6. Õigus mängida kui laps ja mitte kui täiskasvanu.
7. Õigus sobivale, individuaalsetest iseärasustest tulenevale, ettevalmistusele osalemaks enda valitud spordialal.
8. Õigus võrdsele võimalusele püüelda edu poole.
9. Õigus olla koheldud väärkusega.
10. Õigus tunda lõbu ja nautida oma sportimist.

SPORDIORGANISATSIOONIDE ROLL LASTE SPORDIS

ENGSO on 1998. aastal koostanud soovitusel spordiorganisatsioonidele, mis peaksid olema laste ja noortega tehtava töö aluseks kõikides Euroopa riikides. Vt lisaks vastavad dokumendid, mis mooduli kausta lisatud. Järgnevalt mõned väljavõtted:

Soovitused treeningule ja võistlusele

Spordiorganisatsioonid peaksid koostama juhised treeningus ja võistlusspordis osalemiseks. Spordivõistlused peaksid olema sportlikus treeningus motiveerivaks teguriks ja kaasa aitama kestva sportimishuvi kujunemisele.

Sporditegevuste sisu

Sporditegevused peavad olema organiseeritud selliselt, et igaühele oleks antud võimalus spordi alusoskuste omandamiseks. Sporditegevustes peab pidama soorituste ja saavutuste ees eelistatuks tervist, ohutust ja heaolu. Lastel ja noortel peab võimaldatama osaleda nende oma soovide, oskuste, võimete ja vajaduste kohaselt.

Igaühele, kellel on huvi ja võimeid parandada oma sooritustaset spordis, peab andma selleks võimaluse. Treening ja võistlused peavad olema kohandatud nii, et igaühel oleks reaalne võimalus neis osaleda. Spordiorganisatsioonid peavad toetama mitmekülgset laste ja noorte sporti, kus eelisõigus on antud spordinaudingule ja –rõõmule. Mittesoovitav on varajane spetsialiseerumine ühele spordialale.

Lapsi ja noori peaks innustama iseseisvalt organiseerima mängulisi ja sportlikke tegevusi. Koolid ja spordiorganisatsioonid, mis pakuvad sportimisvõimalusi lastele ja noortele, peaksid tagama, et igal nädalal võistlemisele kulutatud aeg oleks märgatavalt väiksem kui treeningule kulutatud aeg.

Laste treenimise ja õpetamise otstarbeks peaks välja mõtlema tegevusi, mis oleksid mitmekesiseid ja sisaldaks erinevaid spordialasid. Alla 13-aastastele korraldatavad võistlused peaksid üldjuhul toimuma kodumaal.

Spordiorganisatsioonid peaksid koos saavutama kokkuleppe vanuse alampiiri osas rahvusvahelistel tiitlivõistlustel osalemiseks (Olümpiamängud, maailmakarikavõistlused, MM- ja EM-võistlused). Spordiorganisatsioonid peaksid planeerima oma pakutavaid tegevusi viisil, et huvitatud noortele oleks antud võimalus täiustada oma sooritustaset spordis. Spordiorganisatsioonid peaksid välja töötama ja rakendama alternatiivseid võistlusvorme nendele noortele, kes tahavad sportida harrastusspordi põhimõtetele vastavalt. Tuleb hoiduda liigse surve avaldamisest lastele ja noortele. Spordiorganisatsioonid peavad aktiivselt püüdma ära hoida laste ja noorte ärakasutamist võistlusspordis; iseäranis nende, kes on varaküpsete võimetega. Osalemisrõõm spordis peab olema esmatähtis. Lastele ei saa asetada sellist survet, mis võiks piirata laste õigust valida ise oma osalemist.

Laste ja noorte spordi eesmärgid ja väärtusalus

Spordiorganisatsioonid peavad asetama esikohale füüsiliste, psüühiliste, mootorsete ja sotsiaalsete väärtuste edendamise, individuaalsete saavutuste ja soorituste asemel. Võistlemine peab olema lõbus. Rõõm ja osalemisnauding peavad olema spordis alati prioriteetsed.